

A kriminálszociológia alternatívái rizikótársadalomban

Káosz vagy a szabadság rendje

A XXI. század társadalmainak újfajta kockázatokkal kell szembenézniük. Ezek sikeres menedzseléséhez meg kell érteni a különféle kultúrák értékprioritásait és az ezek alapjául szolgáló kulturális különbségeket. A társadalmak működésébe történő beavatkozásokkal előidézhető előnyök és hátrányok helyes mérlegelése érdekében költség–haszon elemzésre van szükség. Ezek eredményeinek ismerete lehetőséget teremt új stratégiák kidolgozására a korábban ismeretlen veszélyek csökkentése és közömbösítése céljából. Ehhez a kriminálszociológiai prioritások újradefiniálására és a korábbtól eltérő súlypontok meghatározására van szükség. Csak alternatív jogi szabályozással érhető el, hogy a társadalomra mind rövid, mind hosszú távon veszélyt jelentő tetteket sikerüljön hatékonyan kontroll alatt tartani abból a célból, hogy elkerülhető legyen a társadalom működését veszélyeztető káosz.

Elvárások és lehetőségek

A posztmodernitás és a morál viszonyáról

A témakör bevezetéseképp *néhány fogalom* definiálását látom célravezetőnek. Helyénvalónak tűnik ezért e szakterület egyik legkiválóbb művelőjét¹ idézni, aki az *egyszerű és a reflexív modernizáció* között tesz lényegi különbséget. Így fogalmaz: az egyszerű modernizáció racionalizációt, a reflexív modernizáció a racionalizáció racionalizálását jelenti. *A(z egyszerű) modernizáció* mindeddig a hagyományoktól és a vallásoktól való eltávolodást, azaz az irányíthatatlan természet kényszerhatásai alól való felszabadulást jelentette. De milyen modernizáció az, amikor az ipari társadalom már maga jelenti a tradíciót? Amikor már az válik hagyománnyá, hogy ez a társadalom igázza le, rabolja ki a természetet, azaz a modern társadalom konfrontálódik önmagával? Ezekre és a hasonló kérdésekre formálódott meg válaszként a modernizáció modernizációjának elmélete, azaz a *reflexív modernizáció*. Gyökerei a múlt század kilencvenes éveire

¹ Vö.: Beck, U.: Der Konflikt der zwei Modernen. Von ökologischen und sozialen Umbau der Risikogesellschaft. In: Rauschenbach, Th. – Gängler, H. (Hrsg.): Soziale Arbeit und Erziehung in der Risikogesellschaft. Luchterhand, 1992, 185–202. o.

nyúlnak vissza, és ez nem független a kétpólusú világ szétesésétől. Az elmélet legfőbb kérdésfeltevései: 1) Miként változik meg az ipari társadalom arculata a reflexív modernizáció folyamatában? 2) Miképpen képes a szociológia nyitni az ökológiai kérdések irányába? 3) A hidegháború lezárultával az egyszerű és a reflexív modernizációnak milyen pólusai kristályosodnak ki Európában?

Az idevonatkozó szakirodalom tanulmányozása segítségével részletes kép állhat rendelkezésünkre a posztmodern világ számos jellemzőjéről. Így azokról az elképzelésekről is ízelítőt kaphatunk, amelyek azt prognosztizálják, hogy a társadalomra súlyos mértékben veszélyt jelentő új próbatételekre a *hagyományos (jogi és egyéb) válaszok nem kielégítőek*. Súlyosbítja a helyzetet, hogy *morális alapok nélkül, csak érdekek szerint*, nem látszik a probléma megoldhatónak.² Viszont gyakran úgy tűnik: a moralitást az úgynevezett első világ tartósan zárójelbe tette. Az idesorolható társadalmak mintha leképezték volna kormányaik, nemkülönben hatalmi-igazgatási apparátusai, továbbá vezető gazdasági érdekközösségeik viselkedését. *Közbeszéd* szintjén esik szó erkölcsről, erkölcsös tettről, magatartásról. *Cselekvés* szintjén azonban már halottak a szómágiákban hangoztatott szép ideák.

Kérdés, hogy ez a döntéshozatali és cselekvési vonulat milyen irányt vesz a következőkben. Lényegében *két szcenárió* körvonalai rajzolódnak ki előttünk.³ Az első a *pesszimista* – de véleményem szerint pillanatnyilag valószínűbb – *alternatíva* szerint a fejlődésnek aposztrofált változás folyamata még egy ideig tovább folytatódik, ám ez a nem túl távoli jövőben a *káoszban* ér véget, ami pedig megteremti egy a maitól gyökeresen különböző világkép és világrend kialakulását.⁴

² Vö.: Hassemer, W.: Sozialtechnologie und Moral; Symbole und Rechtsgüter. In: Jung, H. – Müller-Dietz, H. – Neumann, U.: Recht und Moral. Nomos, Baden-Baden, 1991, 329–333. o.; továbbá Kornwachs, K.: Zuverlässigkeit versus Risiko. Ethik und Sozialwissenschaften 5, 1994, 157–160. o.

³ A következőkben gyakran fogalmazom meg állításaimat úgy, hogy azok a valószínűség különböző fokain érvényesülhetnek. Ezzel összefüggésben szükséges utalni Kornwachs azon fontos megállapítására, miszerint a nemtudás vagy az információhiány fogalma (amelyek lényegében a hiányos ismeretek megszerzésére vezetnek) alapvetőbb fontosságú, mint a valószínűség fogalma. Lásd: Kornwachs, K.: i. m. 157. o.

⁴ Erről részletesen lásd: Beck, U.: Weltrisikogesellschaft. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2007, különösen Kapitel III–V.; továbbá Dahrendorf, R.: Das Zerbrechen der Ligaturen und die Utopie der Weltbürgergesellschaft. In: Beck, U. – Beck-Gernsheim, E. (Hrsg.): Riskante Freiheiten. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1994, 421–436. o. (különösen 425–426. o.)

A második, *optimista alternatíva* pillanatnyilag az előbbinél kevésbé valószínű, de nem kizárt. Noha a szabályozási racionalitás jelenleg az érdekeknek az értékek elé állítását mutatja, azonban ez a folyamat megáll, a tendencia megfordul, s rövid időn belül sikerül olyan *egyensúlyi állapotot* kialakítani, amelyik – az érdekeket továbbra sem háttérbe szorítva, de az értékek elsőségét garantálva – a szabadság rendjének irányába mozdítja a világ jelenlegi ingatag állapotát.

A *pesszimista verzió*ban fontos szerephez jutnak az erőszakos döntések és cselekvések, függetlenül azok kiindulási forrásától. Ezért gyakorlatilag egyre megy, hogy a pénz viláгурalmával egybefonódó globális gazdaság vagy a szegénység leküzdésére megszerveződő erőszakos (sokak szóhasználatával: terrorista) államok vagy csoportok kerekednek-e felül.

Az *optimista verzió* lényege az empátia, a pillanatnyi erőfölénnyről való önkéntes lemondás. Ennek alapja annak belátása, hogy ellenkező esetben a pesszimista alternatíva bekövetkezését siettetik mielőbb uralmi helyzetbe jutni, *harmadik út pedig nem létezik*.

Költség–haszon elemzés, különös tekintettel az új kockázati próbatételekre⁵

Az utóbbi néhány évtizedben végzetesen összekeveredett néhány feladat. Döntések születnek, amelyek mögül (majdnem) mindig hiányoznak a *költség-számítások*, azaz a döntések eredményeként várható előnyökön (hasznokon) túlmenően a valószínűsíthető hátrányok (károk) kimutatása.⁶ Sőt a legtöbb esetben még az előnyök (hasznok) részletes kidolgozása is elmarad. Ez akceptálható jelenséggként volna elfogadható egy erőteljesen felgyorsult világban megszorodó döntési kényszerek hatására, ha e módszer nem vezet(het)ne fatális tévedésekhez, károkozásokhoz. (Most még csupán szakmai szinten

⁵ E témakör különösen egyedi, ám annál inkább figyelemre méltó elemzését adja munkásságának számos helyén Nils Christie. Sokatmondó a következő fejezetcím: Bestrafung im Dienst der Wohlfahrt (Büntetés a jólét szolgálatában). Vö.: Christie, N.: Wieviel Kriminalität braucht die Gesellschaft? Beck C. H., München, 2005, 61–64. o.; A szervezetek környezettel kapcsolatos bűnözésének problémáiról pedig lásd Gibbs, C. – Simpson, S.: Measuring corporate environmental crime rates: progress and problems. Crime Law Social Change, 51/2009., 87–107. o.

⁶ A jogkövetkezmények vonatkozásában az elemzések fontosságát hangsúlyozza Albrecht, H.-J. – Kilchling, M.: Crime Risk Assessment, Legislation, and the Prevention of Serious Crime – Comparative Perspectives. European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice, 2002, vol. 10., no. 1., 23–38. o.

vagyunk, a politikát nem vettük bele ebbe a rendszerbe, bár a megrendelő és a döntés-előkészítést sürgető forrás gyakran épp az utóbb említett közeg.)

A keveredés teljes, következményei végzetesek lehetnek.⁷ A feladatterületek elhatárolása gyakran bizonytalan, a ködösítés pedig nem ritkán szándékos. Mintha a társadalmak döntéshozói leszoktak volna a *pontos definíciókról*, amelyek pedig minden témakör tárgyalásának élén kellene hogy álljanak. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy feladatokat osztunk le és ki anélkül, hogy magukat a feladatokat pontosan megfogalmaznánk.

Ennek a kaotikus állapotnak (a káosz szót nem véletlenül használom⁸) egyik ékes példája a *szervezett bűnözés* vagy a *terrorizmus* nemzeti és nemzetközi szintű kezelése.⁹ Ezek bármelyikének melyik államigazgatási terület inkább (leginkább) a felelőse? Az államvédelem? A nemzetvédelem? Melyik testületnek kell elsődlegesen a szükséges feladatot leosztani, illetve ellátnia? A nemzetvédelmi szervezetnek? A hadseregnek? A rendőrségnek?

Az ilyen és hasonló kérdésfeltevésekre gúnyos válaszok szoktak érkezni. Ezek azt szeretnék a laikus kíváncsiskodóval elhitetni, hogy már a kiindulási alapja is bugyuta. A következtetés pedig lakonikus: látszik, hogy a kíváncsiskodó nem ért a szakmai feladatok helyes megosztásához. (Hasonlóan divatos, a probléma lényegét megkerülő gyakorlat: módszertani tudáshiányt felhánytorgatni felelős válaszadás helyett.) Ez a fajta arrogancia azonban nem negligálja az olyan kérdéseket, mint hogy a terrorizmus elleni harc vajon elsősorban katonai (nemzetvédelmi) vagy rendőrségi (bűnügyi) hatáskörbe tartozik-e.¹⁰ Vagy ha mindkettő, akkor mely kritériumok szerint határolódnak el egymástól

⁷ Flyghed, J.: "Crime-Control in the Post-Wall Era: The Menace of Security". Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention, vol. 6., no. 2., 2005, 165–182. o.; Speciális területre vonatkoztatva: Lum, C. – Kennedy, L. W. – Sherley, A.: Are counter-terrorism strategies effective? The results of the Campbell systematic review on counter-terrorism evaluation research. Journal of Experimental Criminology, 2/2006., 489–516. o.

⁸ A káoszelmélet kriminológiai hasznosíthatóságáról lásd részletesen Arrigo, B. A. – Barrett, L.: Philosophical Criminology and Complex Systems Science: Towards a Critical Theory of Justice. Critical Criminology, 16/2008., 165–184. o., valamint az ott hivatkozott nagyszámú irodalmat.

⁹ Részletesen lásd Smeulders, A. – Haveman, R. (eds.): Supranational Criminology: Towards a Criminology of International Crimes. Intersentia Publishers, 2008, 293. o.

¹⁰ Ennek kapcsán figyelmet érdemelnek Ulrich Siebernek a büntetőjogi kategóriák határainak elmosódásával összefüggésben kifejtett nézetei. Sieber, U.: Blurring the Categories of Criminal Law and the Law of War – Efforts and Effects in the Pursuit of Internal and External Security – Report presented at the XVth International Congress of Social Defense on »Criminal Law between War and Peace« in Toledo, 22 Sept. 2007.

a feladatok? Mert ha ezek nincsenek tisztázva, akkor olyan redundáns a terrorizmus (vagy a szervezett bűnözés) elleni fellépés gyakorlata, mint azt napjainkban számos esetben tapasztaljuk.¹¹

A védelmi kérdéseknek mindazonáltal vannak mind szociálpolitikai, mind kriminálpolitikai vonzatai, amelyekről a döntéshozók gyakran megfelelőnek.¹² Pedig a „terrorizmus elleni harc” problémájának tárgyalása ezek nélkül éppúgy értelmetlen, mint a „bűnözés elleni harc” csak katonai vagy csak rendészeti eszközökkel való megközelítése.¹³

Ezúttal ismételten felhívom a figyelmet arra, hogy a különféle, közösségek vagy egyes emberek ellen irányuló *támadásokat* az esetek túlnyomó többségében a *társadalmak működésében rejlő zavarok*, anomáliák idézik elő. Az okozati összefüggés kimutatása és bizonyítása (ami – egyéb tudományterületek mellett – épp a kriminológiának eminens rendeltetése) gyakran nem egyszerű feladat, mert e hatások többszörös áttételeken keresztül jutnak érvényre.¹⁴

Ráadásul a gyorsan változó – és immár az élet csaknem valamennyi területén nemzetközileg beágyazott – összefüggések a globalizáció jellegzetességei közepette különösen nehezen áttekinthetők. Ennél még bonyolultabb feladat

¹¹ Ennek egyik szélsőséges példája, amikor a csatába hívás indoka, hogy a terrorizmus elleni harc morális kötelesség. Vö.: Mythen, G. – Walklate, S.: Communicating the terrorist risk: Harnessing a culture of fear? *Crime Media Culture*, 2/2006., 123–142. o. (130–131. o.) Mindamellett nem kevés szakértő állítja: a terrorizmus ellen nem lehet katonai eszközökkel eredményesen felvenni a küzdelmet. Így lásd például Schwartz, S. J. – Dunkel, C. S. – Waterman, A. S.: Terrorism: An Identity Theory Perspective. *Studies in Conflict & Terrorism*, 32/2009., 537–559. o. (551. o.), illetve az ott idézett irodalmat, különösen Barber, B. R.: Fear's Empire: War, Terrorism, and Democracy in an Age of Interdependence. Norton, 2004; Pettigrew, Th., F.: "People under Threat: Americans, Arabs, and Israelis", *Peace and Conflict. Journal of Peace Psychology*, 9/2003., 69–90. o. (különösen 84–85. o.)

¹² Flyghed hívja fel a figyelmet arra, miszerint a második világrend megszűntével a nyílt katonai fenyegetettség helyébe a láthatatlan fenyegetettség lép, ami az előbbinél súlyosabb stresszhatást vált ki a lakosságban. Vö.: Flyghed, J.: i. m.

¹³ Arról, hogy maga a „harc” kifejezés ezekben a viszonylatokban mennyire haszontalan, korábban már kifejtettem nézetemet. Irk F.: Közbiztonságtan. Főiskolai jegyzet. RTF, Budapest, 2007

¹⁴ Nem véletlenül áll a szakma mindmáig tanácstalanul a 2001. szeptember 11-i történések megítélése előtt. Lindgren sorolja a kérdéseket: Mi volt ez? Háború? Lokális bűncselekmény? Nemzetközi összeesküvés? A terrorizmus klasszikus formája? S még egy sor variáció vonulatható fel, amelyeket a tragédiát különféle nézőpontokból megközelítők feltettek. Lindgren, S.-Å.: Social Constructionism and Criminology: Traditions, Problems and Possibilities. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, vol. 6., no. 1., 2005, 4–22. o.

a különféle döntések nagyon valószínűtől az épphogy lehetségesig terjedő hatásainak előrejelzése.¹⁵

Az iménti, talán túlzottan elvontnak tűnő gondolatsor illusztrálására, a megszámlálhatatlanul sok jellegzetes példa közül, álljon itt kettő. Az egyik: A *terrorizmus* mindig, valamennyi formájában, kapcsolatban volt mind annak a társadalomnak a működési zavaaraival, ahol a terroristák „kitermelődtek”, mind annak (azoknak) a társadalomnak (társadalmaknak) a súlyos ellentmondásaival, ahol a terroristák „működésbe léptek”.¹⁶ (Amikor az „itt” terroristákat „ott” forradalmároknak „keresztelik át”, ez a kapcsolat könnyedén egyértelművé és mindenki számára nyilvánvalóvá válik.) A *környezet megkárosítása* ugyancsak kapcsolatot jelez számos *társadalmi szükséglettel*, amelyek gyakran *egyéni szükségletekké* transzformálódnak. Akár az esőerdők kiirtásáról, akár a napjainkban divatos témával: a légkört túlzottan megterhelő szén-dioxid-termelésről esik szó, a jelenségek mélyén meghúzódó okokat kutatva reális, ki nem elégített szükségletekkel szembesülünk.

A példák arra is felhívják a figyelmet, hogy ezeket a problémákat *nem lehet* a *kriminálpolitika eszköztárával megoldani*, de gyakran még csak befolyást sem lehet rájuk gyakorolni.

Ezzel összefüggésben érdemes utalni e jelenség számomra nagyon logikus magyarázatára. Ennek lényege a következő. A *tradicionális társadalom* a Durkheim által aposztrofált *mechanikus szolidaritáson* alapul. A *modern társadalmat az organikus szolidaritás jellemzi*. Csupán a modernitás individualizálása temette maga alá a nagycsalád struktúráit éppúgy, mint az egyház és a faluközösségek összetartó erejét, ez ágyazott meg a *reflexív modernizáció individualizációs* folyamatának, s ez már olyan modern struktúrákat helyezett nyomás alá, mint a szakszervezetek, a szociális állam jóléti karaktere, a formalizált taylorista produkciós módszerek és a szociális osztálystruktúrák. A reflexív modernitás kiteljesedésével az egyén kiszabadult az olyan kollektív struktúrák hálójából, mint az osztály, a családközpontúság vagy a szakszervezetek. A bűnözésre szakosodott kockázati dialógus témakörének nagy próbatétele: a reflexív modernitás jól érzékelhető változásai milyen nehézséget jelentenek az alkalmazott kriminálpolitikának.¹⁷

¹⁵ A kockázatprognózis dilemmáinak részletezését lásd: Irk F.: i. m.

¹⁶ Schwartz, S. J. – Dunkel, C. S. – Waterman, A. S.: i. m.

¹⁷ Stummvoll, G.: Kriminalprävention in der Reflexive Moderne. Institut für Höhere Studien, Wien, Reihe Soziologie, 58, 2003, 5. o.

Társadalmak, országok közötti súlyos viszályokat és kollektív igazságtalanságokat kellene először felszámolni ahhoz, hogy – immár nemcsak a morál, hanem az érdekek szerint is – közös nevezőre lehessen jutni. *Lét és tudat* konfliktusait kellene rendbe tenni ahhoz, hogy – a társadalmakat veszélyeztető konfrontációk egyrészt hatalmi, másrészt lakosság-többségi szinten egyaránt elítélhetővé válhassanak. Amíg a társadalmak egyik része egy tettet, magatartásformát közömbösen szemlél vagy pozitívan értékeli, miközben egy másik ugyanezt elítéli, nincs esély kölcsönösségen alapuló hatékony kriminálpolitikai beavatkozásokra. Helyette a kapcsolatokat tovább mérgezi a tettek homlokegyenest ellentétes megítélése.

Veszélyek csoportosítása, minősítése, csökkentése és közömbösítése

Számos kutatás bizonyítja, hogy a lakosság tetemes része a XXI. század elején is úgy vélekedik, ítélkezik a különféle veszélyekről, mintha a napjainkban már babonásnak címkézett középkor logikája szerint élne. Alapvető tények ismeretének hiányában támogat vagy utasít el megcáfolhatatlan összefüggéseket, a közvetlen környezetéből vagy a média közvetítésével hozzá eljutó félinformációk, féligazságok szerint rangsorol a veszélyek, a potenciális vagy tényleges kárkövetkezmények között.

A realitás–irrealitás, a valóság és annak tudati visszatükröződése, ennek folyamánaképp a valóság és (az olykor babonába hajló) *tévhit* tisztázása azért fontos, mert ezek formálják azt a *beállítódást*, amellyel a külvilághoz viszonyulunk.

Az egyénnek a szűkebb vagy tágabb környezetéről alkotott *reális vagy annak vélt képe* nem magától alakul ki, hanem részint korábbi tapasztalataiból fakad, részint ismeretszerző tevékenysége folytán formálódik, majd rögzül. Amikor valaki egy új jelenséggel kerül szembe, azt korábbi ismereteivel veti egybe, és ennek birtokában foglal állást, alkotja meg értékítéletét. Az értékítélet pedig már jelentős mértékben determinálja *beállítódását*, határozza meg viselkedését.¹⁸

¹⁸ E folyamat lényegéről lásd bővebben Irk F.: Társadalom – gondatlan bűnözés – megelőzés. BM Kiadó, Budapest, 1990, különösen 18–20. o. A beállítódás-elmélet kidolgozása általában a grúz Uznadze, büntetőjogra adaptálása az ugyancsak grúz Ugrehelidze munkássága folytán vált közzismertté. Ugrehelidze, M. G.: Ugolovnaja otvetstvennoszty za nyeosztorozsznosztyi. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 12/1970., 109–112. o.; Ugrehelidze, M. G.: Problema nyeosztorozsznoj vinü v ugolovnom prave. Mecniereva, Tbiliszi, 1976, különösen 54–58. o.

Ennek az ismeretszerzési technikának az elsajátítása a posztmodern világban különös jelentőségre tesz szert. A globalizáció hatására az új információk régiekkel való egybevetésének, ennek következtében pedig a kikristályosodó állásfoglalásoknak, az ezeken alapuló döntéseknek az ideje jelentősen rövidebb, mint a modern, különösen pedig a premodern történelmi korszakokban, ahol évszázadok, esetleg évezredek álltak rendelkezésre ahhoz, hogy valamilyen akciókat azok következményeivel együtt az emberek, embercsoportok kielemezhessenek, majd az adekvát válaszreakciókat (gyakran kísérleti folyamatok közbeiktatásával) kialakítsák. Ha pedig jelenünk időkénszere valós tény, akkor az sem lehet kétséges, hogy a külvilág ingereire adott adekvát válaszok (többnyire valamilyen cselekvések) is sokkal rövidebb idő alatt kell(ene) hogy bekövetkezzenek, ez pedig magával hozza a *hibalehetőségek* megnövekedését. Téves lehet már maga az akció megítélése (például a lehetséges következmények tekintetében, vagy azok célját illetően), s pusztán ez a tévedés, önmagában, az *inadekvát válaszreakció* veszélyével jár.¹⁹

Az előadottak két *következtetés* levonására adnak lehetőséget. Az *egyik*: a rizikótársadalom valódi, nagy veszélyeiről hézagosak és ellentmondók az ismereteink; a *másik*: nem közömbös, hogy az emberek hogyan súlyozzák ezeket a veszélyeket, és a rangsoroláshoz az információkat milyen forrásokból nyerik.

Az úgynevezett írástudók (akik tehát a köz véleményét formálják) felelősége (ideértve a médiát is) nagyobb, mint valaha.

A rizikótársadalom további fontos jellemzője, hogy a kockázatok – ellentétben azzal, ami korábban évszázadokon-évezredekön keresztül jellemző volt – gyakran nemhogy nem állnak meg egy-egy földrajzilag kis térségre szorítható területen, hanem következményeik országhatárokat, kontinenseket

¹⁹ Ideilleszthető példaként napjaink egyik sokat vitatott, az élhető környezettel kapcsolatos két állítása. Az egyik szerint a globális felmelegedés belátható időn belül olyan méreteket ölt, hogy Európa középső része el fog sivatagosodni, az emberi élet számára alkalmatlanná válik. A másik nézet végkövetkeztetése ugyanez, csak éppen az okok homlokegyenest ellentétesek az előbbivel, hiszen jégkorszakot vizionál, méghozzá egyes – angol kutatók elemzéseire hivatkozó – prognózisok szerint nem is egy hosszabb folyamat végállomásként, hanem a Golf-áramlat máról holnapra történő leállításának nyomán akár félévnnyi időtartam alatt. Vö.: Klímakatasztrófa – akár fél év alatt is itt lehet! Stop.hu, 2009. november 16. Ezzel a pánikot keltő szemléletmóddal száll szembe – mások mellett – Bjorn Lomborg. Lásd: Lomborg, B.: Cool it – Hidegvér. Typotex Kiadó, Budapest, 2008

szelnek keresztül.²⁰ Bár az atomenergia veszélyeiről korábban is tudtunk (ha máshonnan nem, hát a két japán nagyváros pusztulásából és az évtizedeken keresztül ható járulékos következményeiből), azonban az első igazi sokkhatást Csernobiltól kapta a világ. E tragédia kapcsán vált széles körben köztudottá és ekkor szembesült a világ kényszerűen azzal, hogy vannak *follyamatok*, amelyek – akár csak valamilyen csekély gondatlanság, előre számításba nem vett emberi hiba folytán – ha egyszer beindulnak, akkor gyakran következményeinek súlyosságát, így annak területi kiterjedtségét, időbeli hatályát és a rehabilitáció sokrétű szükségességével szembeni igények lehetőségét tekintve *kiszámíthatatlanok*.

Ez a károkozás és fenyegetettség azonban – ellentétben sokak reményével – nem változtatta meg gyökeresen az emberek veszélyek iránti beállítódását. Egy elenyésző kisebbségtől eltekintve továbbra is működik az emberiség túléléséhez egyébként elengedhetetlenül fontos „reflex”: másokkal igen, de velem ez nem fordulhat elő. Viszonylag sokan szoronganak, ennél kevesebben félnek a ritkán, ám akkor súlyos következményekkel járó természeti veszélyektől, s még kevesebben tesznek bármit is ezek elhárítása érdekében.

Ehhez a *hamis biztonságérzethez* számos tényező járul hozzá. Szerepet kapnak az ellentmondó szakértői állásfoglalások, a kormányok biztonságot sugallni kívánó kinyilatkoztatásai, a moralitást nélkülöző, tisztán profitorientált (jórészt multinacionális) cégek megtévesztő információi.

A külvilágból kapott hatások – leggyakrabban a média feltűnésre orientáló megfogalmazásán átszűrve – a (gyakran) *hamis biztonságérzet mellett* a kiszolgáltatottság, a tárgyilagos véleményalkotás képtelenségének érzetét keltik az emberi tudatban. Emiatt – az ellentmondó tudományos vagy annak kikiáltott nézetek és főként ezeknek a bulvármédia által tált preferenciái folytán teljesen zavarossá váló összkép kialakulása következtében – gyakran a *totális bizonytalanság érzete* uralkodik nemcsak egyes jelenségek bekövetkezése (vagy elmáradása), hanem azok abszolút és más eseményekkel egybevethető súlyossága tekintetében is. Azáltal, hogy az ember – mondjuk egy 15-30 perces televíziós

²⁰ A világ újrafelosztásáért folytatott küzdelem minden korábbinál több dimenzióban zajlik. Ezek közé tartozik a közlekedéspolitikai, a ki(él)vándorlási, a hulladékelhelyezési politika, a vegyi üzemek földrajzi elhelyezése, az élelmiszer-, a vízügyi, a légügyi és az agrárpolitika, amelyek mind labilis, cinikus és hisztérikus megoldásokat szülnek. Így: Beck, U. (1992): i. m. 195. o. Mindezek a fejlemények gyakorlatilag a „fejük tetejére állítják” az ipari társadalmak korábbi működési modelljeit.

híradó keretében – szinte másodperceken belül kapja a legkülönbélebb sokkoló képi és hangeffektusokat, gyakorlatilag képtelen ezek között rangsorolni, mintegy „meseszerűen”, a teljesen kívülálló felháborodásával (vagy éppen séggel a sorozatlátvány következményeként teljes apátiával) nézi végig a legkülönbözőbb „fajsúlyú” rémségeket és veszélyeket. Elgázolták... felgyújtották... felrobbantották... lezuhant... kiirtották... – mindezt 24 órán belül (tehát *most*) egyrésztől; elsivatagosodik... vízhiány... atomfegyverek illegális birtoklása miatt tör ki háború... atomerőmű robban fel... energiahány... globális vízszintemelkedés miatt pusztulunk el... – *majd egyszer a bizonytalan jövőben másrésztől.*

Közben viszonylag ritkán esik szó arról, hogy amíg az „egyrésztől” kategóriába soroltak ellen több-kevesebb sikerrel lehetőség van fellépni, hézagosan ugyan, de ismerjük a prevenció, az elrettentés különféle eszközeit és módszereit, addig a „másrésztől” kategóriába soroltak esetében az előbb lehetségesnek (és szükségesnek) említett következmények részint kihatásukat tekintve ismeretlenek, részint nagy valószínűséggel prognosztizálható a kezelésükre elképzelt erőfeszítések eredménytelensége. Akkor is, ha a jelenleginél szélesebb alapokon nyugvó kooperációra kerülne sor a nemzetek és világrendszerek között. Ez a *rizikótársadalom legnagyobb próbatétele* – aminek ellenszere ma még teljességgel ismeretlen. Azt már számos írásból, modellkísérletből tudjuk, hogy mi nem működik, de arról alig áll információ a rendelkezésünkre, hogy mi működik.

A kriminálszociológia újradefiniálása

Elöljáróban röviden ismerkedjünk meg a különféle időhorizontokban elhelyezhető történelmi korszakok – kockázatokkal és kockázatvállalásokkal kapcsolatos – biztonságnövelő és bűnmegelőzési módszereivel.²¹

A *modernizáció előtti* korban a premodern társadalmak biztonsági koncepciói a modern társadalmakhoz képest teljesen eltérőek voltak. A csekély életkilátások összefüggésben álltak az emberi életre közvetlen veszélyt jelentő jelenségekkel. Ezért elsősorban a villámcsapásra, a meddőségre és a hörgők

²¹ Az egyes korszakok legfontosabb általános jellemzőit részletesen lásd Stummvoll, G.: i. m. 6–15. o.; A kockázat és a megbízhatóság viszonyáról, a rizikó alábecsléséről lásd: Kornwachs, K.: i. m. 159. o.

gyulladására összpontosították a figyelmet. Ezek ellen nem a mai fogalmaink szerinti orvosi, hanem mágikus eszközökkel és módszerekkel próbáltak küzdeni. A földöntúli hatalmaktól remélték az oltalmat, és a biztonságérzethez jelentősen hozzájáruló *szokások* nyomai felfedezhetők napjaink tömeges méreteiben gyakorolt rítusaiban. Ilyenek például a főként katolikus többségű vidékeken mindmáig élő hagyományok: a Háromkirályok (vagy más néven: Vízkereszt – január 6.) ünnepköréhez tartozó, a háznak (lakásnak) és az abban élőknek biztonságát és békességének védelmét szolgálni hivatott házaldás²², vagy a Szent Balázs napján (február 3.) adandó torokaldás az egykor halálos és gyógyíthatatlan kórként számon tartott torokgyík ellen.²³

Napjainkban – főként azok körében, akik kilátástalannak látják jövőjüket – újra életre kelnek az ezoterikus és misztikus tanok, a spiritualizmus, amelyik a *szimbólumok* jelentésére épít. Ezekről várták – és várják egyesek manapság is – a veszélyek elhárulását. Régióknak a második világháborútól a rendszerváltozásig eltelt csaknem fél évszázada formálisan nem kedvezett a valóságtól legtöbbször elrugaskodott fétisek továbbélésének.²⁴ Mégis az államvezetés stílusa (fentről, államunk és pártunk ideológiájától, az ezt közvetítő jótévőktől remélhetjük bajaink megoldását, sorsunk jobbra fordulását, sőt egy időben a bűnözés automatikus megszűnését is) óhatatlanul ezt, a sok évezredre visszanyúló hagyományt konzerválta – természetesen a marxista-leninista hit- és eszmevilágnak megfelelően. Ami a lényeg: az ember ne maga akarjon mindent megtenni sorsa jobbra fordulásáért, mert az a „misztikus” erőkhöz vetett hit és feltétlen bizalom nélkül úgyse fog sikerülni. Ezért nevezik sokan – helyesen – a kommunista ideológiát is a vallás egyik válfajának, ami az iménti levezetésből talán nyilvánvalóan a premodern kor utóélete, s szemléletében, világképében, problémamegoldási technikájában semmi köze nincs a modernizáció korszakához.

A *modernitás* embere racionális biztonsági modelleket alkalmaz a bűnmegelőzéshez. A felfogásban bekövetkezett gyökeres fordulat arra vezethető vissza, hogy a modern ember szemében a biztonság hiánya már nem valamiféle

²² Részletesen, etimológiai összefüggésekben és népszokásokkal kiegészítve lásd: Tátrai Zs. – Karácsony Molnár E.: *Jeles napok, ünnepi szokások*. Planétás Kiadó, Budapest, 1997

²³ Részletesen lásd: <http://www.agape.hu/hu/hitelet/index.shtml>

²⁴ Hiszen valamennyi hagyományos, úgynevezett történelmi vallást és egyházat, annak hagyományával együtt – a gyakran megtevesztő gesztusok ellenére – tűzzel-vassal üldözték, a többiekéről, azaz az úgynevezett kisegyházakról meg vagy tudomást se vettek, vagy egyszerűen megsemmisítésükre törekedtek.

kozmikus fenyegetés és veszély, mégpedig azért nem, mert *az egyén képessé vált arra, hogy előre kiszámíthatóvá tegye, és kontroll alatt tartsa a kockázatot*. Ezáltal lett a biztonság a modernizáció értékideájává. Lehetővé vált, hogy az ember megértse a biztonság tartalmi lényegét, így azt is, hogy annak hiánya a valószínűség mely fokán következhet be, vagy maradhat el.

A gyökerek valójában egy korábbi időszakból eredeztethetők. A felvilágosodás nagy alakja, Thomas Hobbes (1588–1679) volt egyike azon első tudósoknak, akik rámutattak, hogy az erőszakot a társadalom termeli ki magából, és egy erős állam védelmet képes nyújtani ellene. A *represszív prevenciók modell* lényege az olyan, hierarchikusan szervezett társadalom, amelyben a hatalom és az ellenőrzés jól szervezett. Ebben a környezetben sikerült először a tettesorientált gondolkodást oly módon formálni, hogy a potenciális áldozat is a kriminálpolitika centrumába kerülhessen. A modernizáció előrehaladtával a legfőbb cél a liberális társadalmi formáció megalkotása volt.²⁵

Ezt, a korábbihoz képest viszonylag rövid, alig néhány évszázadot átfogó időszakot váltotta fel a napjainkra jellemző úgynevezett reflexív modernitás vagy más szavakkal: a reflexív modernizáció korszaka. A *reflexív modernizáció* lényege²⁶, hogy az „megfelel a *magasan fejlett* demokrácia és a *végig vitt* tudományosodás feltételeinek, ami a *tudomány és a politika közötti határok* jellegzetes lebomlásához vezet. A megismerés és a beavatkozás monopóliumai önállósulnak, elmozdulnak a számukra kijelölt helyről, s bizonyos, megváltozott értelemben állnak rendelkezésre. [...] Ez azt jelenti, hogy a ma felbukkanó kockázatok az eddig ismertetett vonásokon kívül először *társadalmat megváltoztató horderejük*, másodsor sajátosan *tudományos alkatuk* folytán különböznek minden korábbtól.”

A *reflexív modernizáció kriminálpolitikájának* kiinduló kérdése a következő: hogyan reagál a társadalom az önveszélyeztetésre, azaz a saját maga által teremtett veszélyekre? Ennek sikeres menedzseléséhez a *bűnmegelőzés teljesen új formáit* kell kitalálni. Az ellenőrzésen és a büntetésen nyugvó restriktív *exklúziós gyakorlat helyett a büntetőjog liberalizálására* van szükség. A fiatalkori bűnözéssel összefüggésben vezető szerep jut az integrációs gyakorlatnak, a büntetőjogon kívül eső tett-kiegyezései és más mediációs eszközöknek és módszereknek.

²⁵ Stummvoll, G.: i. m.

²⁶ Lásd Beck, U.: A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég Kiadó, Budapest, 2003, 287–288. o.

Amíg – Sessar szerint²⁷ – az első modernitás még a paradicsomi állapotokból indul ki, ahonnan az ember kipottyant, és a társadalom az, amely az ellentmondásait fel kell hogy oldja, addig a reflexív modernitásban a bűnözést úgy kell tekinteni, mint valamennyi társadalom normális, szociális részelemét.²⁸ A bűnözés társadalmilag konstruált jelenség, ebből következően a cél nem lehet a bűn eliminálása, hanem csak szabályozása, ami annak szociális és szituációs megértésén alapul.

Mindezek ismeretében ma fontos kérdésként tehetjük fel: a feltárt összefüggésekből vajon az következik-e, hogy a jogszerűség és jogellenesség fogalma, sőt maga a deviancia jogi értékelése is mindinkább veszít jelentőségéből? És további kérdés: mi a teendő akkor, amikor a *bizonytalansági tényezők* meghatározásának egyedurialmáért a különféle érdekcsoportok közötti lobbizás egyre nagyobb méreteket ölt? (Ez különösen a globális környezet megoldási javaslatainak tanulmányozásakor feltűnő.)

Stummvoll a modernizáció előtti, a modernizáció időszaka és a reflexív modernizáció összehasonlítását, s ez utóbbihoz igazodó megelőzés módszereinek esszenciáját a következőképp mutatja be²⁹ (táblázat).

Táblázat: Biztonsági konstrukciók a modernizáció előtti, a modernizációbeli és a reflexív modernizáció korszakából

Modernizáció előtti	Modernizáció	Reflexív modernizáció
Metafizikai és mágikus gyakorlatok	Racionális biztonsági modellek	Funkcionális intézmények felszámolása

A rizikótársadalom prevenciók gyakorlatai:

ezoterika, spiritualitás, technológiai haladás és a természet uralma, rizikómenedzselés, állami erőszakmonopólium, környezet átalakítása, privát biztonsági szolgálatok, biztonsági partneri kapcsolatok, kommunális önmeghatározás, a politika trónfosztása stb.

A lehetséges kiút

Az előzőekben a bűnözés okainak és háttérkörülményeinek jelentős megváltozásáról volt szó. Kérdés, hogy mindezen összefüggések ismeretében milyen

²⁷ Idézi Stummvoll, G.: i. m.

²⁸ Ezt már az 1970-es években többen hangoztatták, így Patrick Törnudd finn kriminál-szociológus. Lásd Törnudd, P.: The Futulity of Searching for Causes of Crime. Scandinavian Studies in Criminology, vol 3., 1971, 23–33. o.

²⁹ Stummvoll, G.: i. m. 15. o.

jövőképpel számolhat a kriminálszociológia. *Fel kell-e adnia* eddigi kutatási eredményeit, elavultaknak tekinthetők-e a szakma művelőinek megállapításai, vagy sokkal inkább az előtt a feladat előtt állunk, hogy – miként a társadalom maga, úgy mi is – a hagyományokra építkezve *alkalmazkodjunk* az új feladatokhoz.

Számomra nem férhet kétség ahhoz, hogy ez utóbbi változat a követendő. Az természetesen nem könnyű feladat, hogy egy – csak bizonyos mértékig, azaz nagy *bizonytalansággal* – valószínűsíthető társadalmi változáshoz igazítsuk a jelenlegieket meghaladni szándékozó elméletet.³⁰ Röviden fogalmazva: a kriminálszociológián belül paradigmaváltásra³¹ van szükség.

A sikeres feladatmegoldáshoz minimálisan arra van (volna) szükség, hogy a valószínűség magas fokán tudjuk prognosztizálni a következőket: *milyenek lesznek a jövő társadalmi, továbbá, hogy – az előbbi függvényében – hogyan fog alakulni a bűnözés, milyen súlypontok várhatók, s ezek hatékony kezelésére milyen módszerek állhatnak majd rendelkezésünkre.*

Valószínűleg mi sem kerülhetjük el a *prognózisnak* azt a mindinkább általánossá váló technikáját, amely két (vagy gyakran három) lehetséges változatot (úgynevezett *scenáriót*) mutat be, s mindegyikhez hozzárendeli azok *előnyeit és hátrányait*.³²

Amitől biztosan meg kell válnunk

A rizikótársadalom – korábban részletesen elemzett és bemutatott – összefüggései folyamatosan alakítják a társadalomtudósok (és természetesen a társadalom, nemkülönben a politikusok) gondolkodásmódját. Részint a *korábban* is exponáltak nagyobb hangsúlyt kapnak, részint *új problémák* kerülnek felszínre. Ezzel együtt *változnak a prioritások* – ezeken belül a büntetendő cselekmények halmazának nagysága és a büntetőjog által értékelendő vétkek súlya.³³

Meg kell válnunk attól a (tév)hittől, hogy a második (reflexív) modernizáció jelen fázisában – és ennek *kiteljesedésével* még inkább – a társadalom jelene, de főként jövője szempontjából legnagyobb veszélyt jelentő tettek ellen

³⁰ Részletes kifejtését lásd: Hudson, B.: Difference, diversity and criminology. The cosmopolitan vision. Theoretical Criminology, vol. 12., no. 3., 2008, 275–292. o.

³¹ Részletesebben lásd e tanulmányban később.

³² Barak, G.: Crime and Crime Control in an Age of Globalization: A Theoretical Dissection. Critical Criminology, 10/2001., 57–72. o.

³³ A jövő bűnözésének súlypontjairól lásd részletesen Davis, R. – Pease, K.: Crime, Technology and the Future. Security Journal, vol. 2., no. 13., 2000, 59–64. o.

a büntetőjog eszköztárával hatékonyan fel lehet lépni.³⁴ Mindamellet az új szemlélet rendkívüli nehézségekkel néz szembe, hiszen – legalábbis a kontinentális – büntetőjog-dogmatika a távoli, a valószínűség viszonylag alacsony fokán jelentkező (absztrakt) veszélyek büntetőjogi értékelését, azaz az ilyen besorolású tettek értéktelenségét nem vagy csak elvétve képes kezelni. (A büntetőjog hagyományosan a múltba és nem a jövőbe tekint. A megtorlási elven nyugvó különösen.)³⁵

Búcsút kell tehát mondanunk annak a *hiú ábrándnak*, hogy a globalizáció árnyoldalait, a rizikótársadalom kockázatait büntetőjogi eszközökkel – bármilyen, mostanában nagy igyekezettel kimódolni hivatott csűrőssel-csavarással – befolyásolni lehet. Ennek *egyik oka*, hogy a távoli veszélyek nagysága, annak bekövetkezése és hatása bizonytalan. A *másik oka* az, hogy a *veszély vállalása*, azonnali vagy közeli időpontban, nagy vagy a bizonyossággal határos valószínűséggel előnyt, *gazdasági hasznot jelent*.

Amit talán megőrizhetünk

Helyi közösségek, az ország, nagyobb régiók számos olyan emblemikus tulajdonsággal (közérthetőbben: nemzeti és/vagy regionális hagyománnyal) bír, amelyek közül sokat célszerű a jövő problémamegoldási eszközeinek meghatározásakor, a módszerek kialakításakor nem hagyni elmerülni a feledés homályába.

Bármennyire napirenden van a mi térségünkben is az elidegenedés, sőt a gyökértelenség problémája, azért a világ nagy próbatételeire – a tapasztalatok szerint – gyakran még mindig adekvátabb válaszokat képes adni, mint

³⁴ Beken, T. V. – Balcaen, A.: Crime Opportunities Provided by Legislation in Market Sectors: Mobile Phones, Waste Disposal, Banking, Pharmaceuticals. European Journal of Criminal Policy Research, 12/2006., 299–323. o. A szerzők a mobiltelefonokkal elkövetett csalásokon, a veszélyes hulladékok elhelyezésének módszerein, a bank- és a gyógyszer-szektor (vegyipar) visszaélésein keresztül mutatják be az állítás valóságtartalmát a gyakorlatban. De ugyanezzel a kérdéssel foglalkozik visszatérően Ulrich Sieber is, korábban már idézett munkáiban.

³⁵ Lauder hívja fel a figyelmet arra, hogy míg a büntetőjog egy dimenzióban (a múltban) gondolkodik és cselekszik, addig a polgári jog különböző időperspektívákban képes mozogni. Hátránya viszont ennek a jogágnak is (legalábbis ami a klasszikus polgári jogot illeti), hogy az eredmény jogellenességére összpontosít, és csak a legkritikább esetben ítéli el a vétesség nélküli cselekvést. Ehelyett a tipikusan legenyhébb változat a legalább legcsekélyebb gondossági kötelesség elmulasztása mellett bekövetkező gondatlanság. Lauder, K.-H.: Risikobewältigung durch Flexibilisierung und Prozeduralisierung des Rechts. In: Bora, A. (Hrsg.): Rechtliches Risikomanagement. Duncker & Humblot, Berlin, 1999, 41–64. o. (53. o.)

a miénknél gazdaságilag fejlettebb országok. Bár – nem hozzáértőként – nem szeretnék kultúrantropológiai vagy kultúratörténeti fejtegetésekbe bocsátkozni, azt azonban „a vak is látja”, hogy *krízishelyzetekben* – amelyekből nálunk és környékünkön a miénknél sokszor szerencsésebb helyzetűnek nevezett országokhoz képest sokkal több és súlyosabb jutott osztályrészül a rég- és közelmúltban – gyakran könnyebben találjuk meg a „*vészkijáratot*”. Van, ahol a jólét fenntartásáért³⁶, van, ahol a túlélésért folyik a küzdelem.³⁷ A szükségből erény kovácsolása ebben a régióban nagy hagyományokra tekinthet vissza. A túlélés másutt ismeretlen módszerei hagyományozódnak át generációkon keresztül. Ebből következik a nálunk lényegesen magasabb „komfortfokozatban” élőkhöz képest lényegesen fejlettebb alkalmazkodó képességünk.

Kérdéses természetesen, hogy ezekkel a hagyományos – az én szememben egyértelmű – értékekkel mire lehet jutni egy globalizált világban. Azt gondolom, hogy – számos, véletlen tényezőtől befolyásoltan – szerencsés esetekben³⁸ sokra. A véletlenszerű körülményekre gyakorlatiasan reagáló (ami esetünkben a nehézségekre adott gyors és jó válaszokat jelenti) országok másoknál lényegesen hatékonyabb *túlélési technikákat* képesek kialakítani. Ehhez természetesen nem a múltba nézésre, hanem *innovatív szemléletre* van szükség.³⁹

Amit ki kell találnunk a devianciák újrásúlyozásához

Valószínűleg ez a feladat – azaz a *posztmodern időszak devianciapreferenciáinak kidolgozása* – közeljövőnk devianciakutatóinak legnagyobb feladata, különösképp pedig a devianciák legsúlyosabb formáinak megtorlását célzó erőfeszítések igazi Achilles-sarka.

³⁶ A *fenntartható fejlődés* ugyan a politikusok egy – műveletlenebb vagy nagyon is intelligens, ám rafinált szómágiát alkalmazó – része számára még mindig varázsige, a természet- és társadalomtudományt művelő szakembereknek azonban ma már csak egy szép álom – legalábbis ami a gazdaságilag fejlett országokat illeti.

³⁷ Ez utóbbira lásd példaként Solt Ágnes szegregált telepeken folytatott kutatását, az abból levont tapasztalatokat és ezek ellentmondásos fogadtatását. Solt Á.: *Élet a reményen túl. Szegregált telepen élők mentalitásvizsgálata*. Kézirat, 2009.

³⁸ A „szerencse” szó használata célzatos. Azt szándékozom vele érzékeltetni, hogy a nehézségekre adott jó válaszokban ilyen esetekben nagy szerephez jutnak a döntéshozó szemzőgéből tekintve szándékolatlan, véletlenszerű tényezők, vagy – ugyanilyen megközelítésből kiindulva – a döntéshozó által előzetesen meg nem ismerhető, ám a döntés után a kíváncsok cselekvés lehetőségeihez pozitívan hozzájáruló külső események, történések.

³⁹ Ötletekben, javaslatokban nem szűkölködünk. Lásd például Hankiss Elemér számos kezdeményezését. Így legutóbb Hankiss E.: *Igazságtalan ország? Reménytelenség és remény*. Index, 2009. november 14. http://index.hu/velemeney/jegyzet/2009/11/14/igazsagtalansag_oroszag/

Azokat a problémákat már lassan felismerjük, amelyeket hagyományos eszközökkel és módszerekkel nem lehet kezelni (ezek nagy részéről az előzőekben volt szó). Tehát már tudjuk, vagy legalábbis tudni véljük, hogy *mi nem működik*.⁴⁰ Arról viszont legjobb esetben is csak halvány elképzeléseink vannak, hogy mit és hogyan kellene a jelenlegi rendszereken változtatni ahhoz, hogy azok a jövő lehetőségeihez is jobban alkalmazhatók legyenek.

A rizikótársadalomban jelentősen megváltozott azoknak a jelenségeknek az egymáshoz mért viszonya, amelyek a társadalomnak (társadalmaknak, emberiségnek) károkat okoznak, vagy ezek bekövetkezésének lehetőségét hordozzák magukban. Más megközelítésben úgy is fogalmazhatunk, hogy a normasértő tettek köre, ezek morális megítélése – szinte észrevétlenül, de mégis jól dokumentálhatóan – az utóbbi fél évszázadban, egy mindinkább felgyorsuló folyamat nyomán, gyökeresen átalakult.

Az újrasúlyozás alapja a *tettek társadalomra veszélyességének*⁴¹ megváltozott minősége. Ennek a felismerésnek megfelelően azt kell vizsgálni, hogy a korábbi idősakkal egybevetve mely tényezők azok, amelyek esetében *a lehetséges károkozás következményeinek mértéke és/vagy minősége megváltozott*, továbbá azt, hogy ez a változás *milyen hatást gyakorolt az egységes devianciamegítélési helyzetre*.⁴²

Kriminológiai, még inkább kriminálpolitikai szempontból ez annak előzetes elemzését feltételezi, hogy *egyrészt az új, társadalomra veszélyt jelentő cselekmények* (események, történések) súlyosságuk szempontjából miként viszonyulnak a korábban pönalizáltan deviáns „elődeikhez”, *másrészt azt, hogy a büntetés korábbi rendszerébe egyáltalán beilleszthetők-e* ezek az új cselekmények. Ennek előfeltétele természetesen annak feltárása is, hogy a hagyományos, azaz

⁴⁰ Rendszertanilag e körbe sorolható számos bűnmegelőzési kezdeményezés „elhivatalosodása” – idehaza és külföldön egyaránt.

⁴¹ A társadalomra veszélyesség jelentőségéről alkotott véleményemet korábban több helyütt részletesen kifejtettem. Így: Irk F.: Társadalomra veszélyesség – rendszerváltáson innen és túl. In: Farkas Á. – Görgényi I. – Lévai M. (szerk.): Ünnepi tanulmányok II. Horváth Tibor 70. születésnapja tiszteletére. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1997, 54–75. o.; Irk F.: A büntetőjog aktuális kérdései – ahogy egy kriminológus látja. In: Tauber I. (szerk.): Tanulmányok Vigh József 70. születésnapjára. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2000, 109–126. o.

⁴² Lásd erről Gillespie, W.: Capitalist World-Economy, Globalization, and Violence. Implications for Criminology and Social Justice. International Criminal Justice Review, vol. 16., no. 1., May 2006, 24–44. o.

megtorlásra alapozó büntetőpolitika mely körben védelmezi meg racionális mi-voltát, illetve, hogy a különféle tettekért kiszabható büntetések (jogkövetkezmények) egymáshoz viszonyítva viszonylagos *egyensúlyi állapotban* képesek-e maradni.

A problémák értékelésében paradigmaváltásra van szükség⁴³

A deviáns jelenségek súlyozása alapvetően két sík szerint szokott megtörténni. Ezek egyike a tanúsított *viselkedés* „objektív szemüvegen keresztül” történő tényleges vagy lehetséges *veszélyessége*; a másik a viselkedés tanúsítójának vagy tanúsításának a *közvélemény általi értékelése*.

A két sík mindegyike további cizellálást követel meg. Az *első sík* elemzésének kezdetekor már eleve kérdésként merülhet fel, hogy *mit értünk az „objektív szemüveg” kifejezésen*, azaz ki vagy mi szerint tekinthetünk egy értékelést objektívnak. A tudomány aktuális állása, a törvényalkotásban megtestesülő hatalmi egyensúlyi állapot, a nemzetközi elfogadottság, a számunkra mértékadó kultúrát magukénak valló államok uralkodó felfogása a meghatározó?

És mit értünk a *másik sík* lényegén, azaz a *közvéleményen*, annak *értéktételén*? A médianyilvánosság által közvetített (rosszabb esetben manipulált) lakossági állásfoglalásokat? A közbeszédben kialakított, de a médiában esetleg tabunak számító, és ezért ott nem is artikulált véleményeket?

A helyes válasz valószínűleg az, hogy a felsoroltak mindegyike számba jön egy-egy paradigma megerősítése vagy meggyengítése alkalmával (ez utóbbi lehetőség kapcsán, végső eshetőségként a paradigma megtagadása folyamatában) éppúgy, mint egy az előbbi le- és felváltó új paradigma megszületése (megalkotása?) során.

Esetünkben a *paradigmaváltás lényege* a társadalomra veszélyesség újraértékelése, ennek folytán a társadalomra kárt vagy veszélyt jelentő jelenségek értékelési rendjében, ennek folyamányaként a korábbtól gyökeresen különböző értékrendjében bekövetkező alapvető módosulás. Ez vezethet el ahhoz, hogy az új (megújult) értékrend megfeleljen a társadalom (társadalmak) – viszonylagosan – hosszú távú érdekeinek, s a folyamatos átalakulás hatására mindinkább elfogadottá váljon a társadalom (társadalmak) számára mint érték.

⁴³ A paradigma és paradigmaváltás definiálását és lényegének részletes ismertetését lásd például Kuhn, Th.: *The Structure of Scientific Revolutions*. University of Chicago Press, Chicago, 1962

Ez természetesen *lassú folyamat*, amelynek sebességét számos tényező befolyásolja. Ezek között hangsúlyosan szükséges említeni a kulturális hagyományokat, a társadalom (egyres régiók) innovációs képességét (hajlandóságát), azt az elődök által átörökölt készséget, amely az új iránti igényhez, annak lényegi megismeréséhez, szelektív elfogadásához vezet.

A rizikótársadalom szükségleteihez akkor igazodik a devianciakezelés, ha annak veszélyessége szorosan követi az új társadalom új veszélyeinek egymáshoz viszonyított nagyságát, illetve utolérve megegyezik vele. Más szavakkal kifejezve: *a társadalomra veszélyesség megítélésének mindegyik szintjén azonos a prioritási rangsor.*

Ez ma nincs így. Amint arról más helyütt szó volt: a veszélyességi prioritás – még a gazdaságilag legfejlettebb országokban is – inkább tükrözi a XIX. század végének, mint a XXI. század elejének fontossági sorrendjét. Ez jól nyomon követhető nemcsak a közbeszédben, hanem a hatalom igazgatási technikájában is. A könnyebb ellenállás felé haladva (csaknem mindig) kiválóan működik a „csip-csup” ügyek felderítése, a bűnösök kézre kerítése és „méltányos” megbüntetése, miközben a bonyolult „fő bűnök” definiálásáig sem mindig jutottunk el.⁴⁴

S akkor hol van még a veszélyadekvát rangsor felállítása és az ehhez igazodó bizonyítástechnika kialakítása, végül az új kívánalmaknak megfelelő tetartányos büntetéskiszabás elmélete és gyakorlata?

Alternatív szabályozási lehetőségek a káosz elkerüléséhez

Az eddigiekben a jövőre vonatkozóan főként két dimenzió szerint igyekeztem bemutatni a múltból a jövőbe vezető utat. Ezek *egyike* a társadalomban bekövetkező változások által előidézett preferenciaeltolódások, amelyek akceptálása az emberiség számára (és ebből következően valamennyi ember részére) életfontosságú. A *másik* azokat a szabályozó rendszereket foglalja magába, amelyek várhatóan ennek a „szép új világnak” nem fognak megfelelni. Az elemzésből eddig inkább az válhatott világossá, hogy *mi nem működik*⁴⁵, mint az,

⁴⁴ Ez a – politika irányából a közvélemény igényeinek kielégítését (is) célzó – módszer azonban mind kevésbé mutatkozik sikeresnek. A világ számos régiójában – így Magyarországon is – a lakossági hangulat olyannyira elromlott, hogy az a hatalmi döntésekkel is hajlandó tömegesen szembeszegülni, azaz a közhangulat már a hatalom védőbástyáit támadja – gyakran sikerrel.

⁴⁵ What doesn't work? What will not work?

hogy *mi működik*⁴⁶. Természetesen mindkét fogalom, illetve összefüggés használatakor a jövőre igyekeztem összpontosítani.

Ez a törekvés nem kockázatmentes, hiszen se szeri, se száma a bizonytalansági tényezőknek, és semmiképp nem szerettem volna, sőt a továbbiakban sem kívánok valamiféle katasztrófaelméleti fejtegetés irányába araszolni.

Többé-kevésbé általánosan elfogadottnak tekinthető az a nézet⁴⁷, amely szerint a következő évtizedekre döntő hatással a következő tényezők lesznek: individualizáció és egyéni függetlenség, a kommunikációs technológia információinak használata, s végül, de nem utolsósorban a globalizáció, annak irányultságai és következményei. Tulajdonképpen a döntő hatást az elektronikus szolgáltatások, a tudás és információ viszonya, és a személyazonosság megállapításának fejlődése körüli fejlemények fogják gyakorolni. Ennek fényében az erőszak fokozódása, a csalás és a zsarolás növekedése, végül a lopások egyre inkább virtuális formában történő megvalósulása valószínűsíthető.

A feladat jelentős része független a kriminalitástól, azonban a kármentésben a tágan vett értelmezéssel kezelt kriminálszociológiának is megvan a maga szerepe. Ez az állítás abban az esetben feltétlenül igaz, ha elfogadjuk: a biztonság paradigmájától a továbbiakban sem lehet eltérni, s – például a környezeti biztonság területén – a környezetterhelést ennek megfelelően kell optimalizálni. Ilyen peremfeltételek elfogadása esetén egy a posztmodern világ törvényszerűségeihez alkalmazkodni szándékozó jogi szabályozás feladata, hogy eszközként szolgáljon a rizikó minimalizálásában. Épp ezért – miként erre Wolf helyesen utal – a szabadság és a biztonság közé egyenlőségjelet célszerű tenni, miáltal a magánkockázat és a közbiztonság közötti jogállami választóvonal üres frázissá válik.⁴⁸

Mit jelent a *kriminálszociológia* *tág értelmezése*? Erre számos definíció adható, amelyek noha jórészt eltérő részterületekre helyezik a hangsúlyt, tárgykörük terjedelmét tekintve azonban számos azonosságot, de legalábbis hasonlóságot mutatnak egymással. Talán a lényegyet leginkább Hassemer ragadja meg, amikor azt hangsúlyozza: a kriminológia és a kriminálszociológia ma már gyakorlatilag szinonim fogalmak, a kettő közötti elhatárolás egyre nehezebb, vagy –

⁴⁶ What does it work? What will (must) work?

⁴⁷ Davis, R. – Pease, K.: i. m. 60–63. o. Az elmúlt csaknem egy évtized fejleményei azt igazolják, hogy az előrejelzés csaknem tökéletesnek bizonyult, és ez a folyamat a további időszakra is érvényes marad.

⁴⁸ Lásd Wolf, R.: Die Risiken des Risikorechts. In: Bora, A. (Hrsg.): i. m. 65–91. o. (86–88. o.)

másképp megközelítve a kérdést – a kettő közötti differenciálás elvesztette jelentőségét.⁴⁹ A kriminálszociológiát – írja Jung – specifikus társadalomorientált beállítódás jellemzi. Szoros kapcsolatot tart fenn a jogszociológiával, ezáltal is kihangsúlyozva a társadalom és a jog közötti szerves kölcsönös összefüggést. Ez vezet oda, hogy sok jogszociológiai műnek is van kriminálszociológiai kötődése. Erre különösen Günther Kaiser és Martin Killias számos munkájában történik utalás. De ezt az alapbeállítódást teszi magáévá Karl-Ludwig Kunz is.⁵⁰

A büntetőjog – szociológiai nézőpontból – a társadalmi (szociális) kontroll egyfajta mechanizmusa. A büntetőjogi indíttatású szociális kontroll a formális szociális kontroll speciális válfaja, amely alapvetően különbözik azon különféle intézmények informális szociális kontrolljától, amelyek egyéb jogi normák végrehajtásán fáradoznak.⁵¹

A kriminálszociológiának megvannak a saját alapfogalmai⁵², amelyek a következők: norma – deviancia – szankció, társadalmi (szociális) szerep, szükségletek – érdekek, állam – társadalom – közösség, szereplők, szociális kontroll.

A posztmodern kor kriminálszociológiája hangsúlyaiban tér el a korábbiaktól. Előtérbe helyezi a globalizációt reprezentáló rizikótársadalom prioritásait, azaz a második modernitás hangsúlyaira összpontosít. Tudomásul veszi, hogy a modernitásnak már a jelenlegi, de még inkább a közeljövőbeli állapotában nincs többé helye az izolált problémakezelésnek, a nemzetállami bezárkózásnak. A globális jelenségek akkor is hatást gyakorolnak az egész világra, ha nem akarjuk, ezért nincs más választás, mint az alkalmazkodás.

Ebbe a gyors – és a jövőt nehezen prognosztizáló – változásba kell *betagozódniuk azoknak a rendszereknek, amelyek az emberek igazodásának befolyásolására hivatottak*. Ezek része az a tudományterület, amelyik a devianciák jelenségeivel foglalkozik. Bölcs jövőlátásról tett tanúbizonyságot Szabó András, amikor

⁴⁹ Hassemer, W.: Kriminologie im Strafverfahren. In: Britz, G. – Jung, H. – Koriath, H. et al. (Hrsg.): Grundfragen des Strafs. Festschrift für Heinz Müller-Dietz. Beck, C. H., München, 2001, 261., 263. o. Idézi: Jung, H.: Kriminalsoziologie. Nomos, 2007, 17. o.

⁵⁰ Jung, H.: i. m. 17. o.; Lásd még Karstedt, S. – Oberwittler, D.: Neue Perspektiven der Kriminalsoziologie. In: Karstedt, S. – Oberwittler, D. (Hrsg.): Soziologie der Kriminalität. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 43/2003., 7–35. o.

⁵¹ Jung, H.: i. m. 18. o. A jogtudomány és a kriminálszociológia viszonyáról lásd még Markantonatou, M.: Der Modernisierungsprozess staatlicher Sozialkontrolle. Kriminologische Forschungsberichte Band 124. Max-Planck-Institut für ausländisches und Internationales Strafrecht, 2005, 29–30. o.

⁵² Jung, H.: i. m.

a hetvenes évek közepén egyértelműen síkraszállt a kriminológia két, egymástól gyökeresen eltérő részterületének megkülönböztetéséért: nevezetesen a kriminálpszichológia és a kriminálszociológia elválasztása mellett foglalt állást.⁵³ Az idő őt igazolta, és ma már evidenciaként kezelhető, hogy a második (reflexív) modernizáció körülményei között a helytállás, a sikeres alkalmazkodás attól fog függeni, hogy az ember, emberek csoportja, *a társadalmak és általában a világ miképp képes a devianciákat globális méretekben megfelelő mederben tartani.*

Ez együtt fog járni a büntetőjog eddigi szerepének gyökeres újraértékelésével, ami nem fogja sem a büntetőjog múltba tekintő alapállását gyökeresen megváltoztatni (ez nem is volna elképzelhető), sem annak alapfunkcióját: a megtorlást akár negligálni, vagy netán háttérbe szorítani. Annál inkább várható a *büntetések hatékonyságába vetett hit* (ami egyébként a szakemberek körében már vagy másfél százada megkérdőjeleződött, bár erről a politikusok máig nem hajlandók tudomást venni) *teljes megrendülése.* Ennek folyománya lesz a büntetőjog szűkített keretek közötti alkalmazhatósága amiatt, mert mindinkább evidenssé válik: *a társadalomra veszélyes tettek arzenálja, tényleges és lehetséges következményei közötti óriási különbségek a hagyományos megtorló rendszeren belül nem érvényesíthetők.*

Lesznek tehát továbbra is kis, közepes és nagy bűnök, azonban az egyes vétkeknek főként morális és gazdasági hatásai távolodnak el úgy egymástól, hogy a jelenlegi rendszer határait szétfeszítik.

Az ma még nyitott kérdés, hogy ez az *átrendeződés* milyen gyorsan és miféle buktatókon át jut majd egyfajta nyugvópontra. Az emberek gondolkodásmódja nehezen mozdul, még nehezebben fordul át egy az esetleg évszázadok, évezredek alatt megszokott gondolkodási sémából, prioritásrendszerből egy attól teljesen eltérőbe. A tradicionális (premodern és modern kor által egyaránt preferált) értékrendszer lényege az volt, hogy a tett mindig valami módon belátható idő- és térdimenzióban kötődött a sokoldalúan jól körülhatárolható sértetthez. A posztmodern viszont – a mi esetünkben – épp azt az újdonságot hozza be a rendszerbe, hogy – az előbb említettek változatlanul maradása mellett – egy hatásaiban távolabbi eseményt (vagy annak lehetőségét) helyezi a megszokott prioritási rangsor elé, illetve fölé.

⁵³ Szabó András számos munkájában, előadásában, opponenciájában érintette ezt a kérdést. Így például Szabó A.: Kriminálszociológia. In: Kulcsár K. (szerk.): A szociológia ágazatai. Kossuth Kiadó, Budapest, 1975, 313–332. o.; Szabó A.: Bűnözés–ember–társadalom. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1980

Az emberek jelentős részét egyszerűen *nem is érdeklik* ezek, a tőle látszólag távoli, napi életét közvetlenül – itt és most – nem befolyásoló tényezők, amelyek megítélése gyakran messze esik ugyan a valóságtól, de amelyek – a jórészt felsorolt okok miatt – számára mégis releváns tényezőknek tekintendők. *A napi létért, a „jobb létért” folytatott küzdelmével kapcsolatos erőfeszítései egyszerűen kiszorítják, vagy a tudatalattiba préselik azokat a tetteket, amelyeket esetleg maga is nap mint nap megvalósít, s amely tettek tanúsításával hozzájárul a nagy veszélyek, károk bekövetkezéséhez.*

Azt pedig régről tudjuk (legalábbis a szakemberek, a politikusok többsége viszont aligha), hogy ha egy tilalomnak nincs meg az elégséges szintű (számosságú) támogatottsága, akkor ezek a tiltások – csupán elrettentő hatásukra tekintettel – az emberek gondolkodását, cselekvését, végső soron önkéntes jogkövetését nem képesek elérni.

Irodalom

Albrecht, H. J. – Kilchling, M. (2002): *Crime Risk Assessment, Legislation, and the Prevention of Serious Crime – Comparative Perspectives.* European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice, vol. 10., no. 1.

Arrigo, B. A. – Barrett, L. (2008): *Philosophical Criminology and Complex Systems Science: Towards a Critical Theory of Justice.* Critical Criminology, 16.

Barak, G. (2001): *Crime and Crime Control in an Age of Globalization: A Theoretical Dissection.* Critical Criminology, 10.

Barber, B. R. (2004): *Fear's Empire: War, Terrorism, and Democracy in an Age of Interdependence.* Norton

Beck, U. (1992): *Der Konflikt der zwei Modernen. Von ökologischen und sozialen Umbau der Risikogesellschaft.* In: **Rauschenbach, Th. – Gängler, H. (Hrsg.):** *Soziale Arbeit und Erziehung in der Risikogesellschaft.* Luchterhand, 185–202. o.

Beck, U. (2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba.* Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég Kiadó, Budapest

Beck, U. (2007): *Weltrisikogesellschaft.* Suhrkamp, Frankfurt am Main

Beken, T. V. – Balcaen, A. (2006): *Crime Opportunities Provided by Legislation in Market Sectors: Mobile Phones, Waste Disposal, Banking, Pharmaceuticals.* European Journal of Criminal Policy Research, 12.

Christie, N. (2005): *Wieviel Kriminalität braucht die Gesellschaft?* Beck C. H., München

Dahrendorf, R. (1994): *Das Zerschneiden der Ligaturen und die Utopie der Weltbürgergesellschaft.* In: **Beck, U. – Beck-Gernsheim, E. (Hrsg.):** *Riskante Freiheiten.* Suhrkamp, Frankfurt am Main

Davis, R. – Pease, K. (2000): *Crime, Technology and the Future.* Security Journal, 2.

- Flyghed, J. (2005):** *Crime-Control in the Post-Wall Era: The Menace of Security*. Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention, vol. 6., no. 2.
- Gibbs, C. – Simpson, S. (2009):** *Measuring corporate environmental crime rates: progress and problems*. Crime Law Social Change, 51.
- Gillespie, W. (2006):** *Capitalist World-Economy, Globalization, and Violence*. Implications for Criminology and Social Justice. International Criminal Justice Review, vol. 16., no. 1.
- Hankiss E. (2009):** *Igazságtalan ország? Reménytelenség és remény*. Index, november 14., <http://index.hu/velemenyt/jegyzet/2009/11/14/igazsagtalansag/>
- Hassemer, W. (1991):** *Sozialtechnologie und Moral; Symbole und Rechtsgüter*. In: **Jung, H. – Müller-Dietz, H. – Neumann, U.:** Recht und Moral. Nomos, Baden-Baden
- Hassemer, W. (2001):** *Kriminologie im Strafverfahren*. In: **Britz, G. – Jung, H. – Koriath, H. et al. (Hrsg.):** Grundfragen des Straßens. Festschrift für Heinz Müller-Dietz. Beck, C. H., München
- Hudson, B. (2008):** *Difference, diversity and criminology. The cosmopolitan vision*. Theoretical Criminology, vol. 12., no. 3.
- Irk F. (1990):** *Társadalom – gondatlan bűnözés – megelőzés*. BM Kiadó, Budapest
- Irk F. (1997):** *Társadalomra veszélyesség – rendszerváltáson innen és túl*. In: **Farkas Á. – Görgényi I. – Lévai M. (szerk.):** Ünnepi tanulmányok II. Horváth Tibor 70. születésnapja tiszteletére. Bíbor Kiadó, Miskolc
- Irk F. (2000):** *A büntetőjog aktuális kérdései – ahogy egy kriminológus látja*. In: **Tauber I. (szerk.):** Tanulmányok Vigh József 70. születésnapjára. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest
- Irk F. (2007):** *Közbiztonságtan. Főiskolai jegyzet*. RTF, Budapest
- Jung, H. (2007):** *Kriminalsoziologie*. Nomos, Baden-Baden
- Karstedt, S. – Oberwittler, D. (2003):** *Neue Perspektiven der Kriminalsoziologie*. In: **Karstedt, S. – Oberwittler, D. (Hrsg.):** Soziologie der Kriminalität. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 43, 7–35. o.
- Kornwachs, K. (1994):** *Zuverlässigkeit versus Risiko*. Ethik und Sozialwissenschaften, 5.
- Kuhn, Th. (1962):** *The Structure of Scientific Revolutions*. University of Chicago Press, Chicago
- Lauder, K.-H. (1999):** *Risikobewältigung durch Flexibilisierung und Prozeduralisierung des Rechts*. In: **Bora, A. (Hrsg.):** Rechtliches Risikomanagement. Duncker & Humblot, Berlin, 41–64. o.
- Lindgren, S.-Å. (2005):** *Social Constructionism and Criminology: Traditions, Problems and Possibilities*. Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention, vol. 6., no. 1.
- Lomborg, B. (2008):** *Cool it – Hidegvér*. Typotex Kiadó, Budapest
- Lum, C. – Kennedy, L. W. – Sherley, A. (2006):** *Are counter-terrorism strategies effective? The results of the Campbell systematic review on counter-terrorism evaluation research*. Journal of Experimental Criminology, 2.

- Markantonatou, M. (2005):** *Der Modernisierungsprozess staatlicher Sozialkontrolle.* Kriminologische Forschungsberichte, Band 124. Max-Planck-Institut für ausländisches und Internationales Strafrecht
- Mythen, G. – Walklate, S. (2006):** *Communicating the terrorist risk: Harnessing a culture of fear?* Crime Media Culture, 2.
- Pettigrew, Th., F. (2003):** *“People under Threat: Americans, Arabs, and Israelis”, Peace and Conflict.* Journal of Peace Psychology, 9.
- Schwartz, S. J. – Dunkel, C. S. – Waterman, A. S. (2009):** *Terrorism: An Identity Theory Perspective.* Studies in Conflict & Terrorism, 32.
- Sieber, U. (2007):** *Blurring the Categories of Criminal Law and the Law of War – Efforts and Effects in the Pursuit of Internal and External Security.* Report presented at the XVth International Congress of Social Defense on »Criminal Law between War and Peace« in Toledo, 22 Sept.
- Smeulders, A. – Haveman, R. (Eds) (2008):** *Supranational Criminology: Towards a Criminology of International Crimes.* Intersentia, Antwerpen
- Solt Á. (2009):** *Élet a reményen túl. Szegregált telepen élők mentalitásvizsgálata.* Kézirat
- Stummvoll, G. (2003):** *Kriminalprävention in der Reflexive Moderne.* Institut für Höhere Studien, Wien, Reihe Soziologie, 58.
- Szabó A. (1975):** *Kriminálszociológia.* In: **Kulcsár K. (szerk.):** *A szociológia ágazatai.* Kossuth Kiadó, Budapest
- Szabó A. (1980):** *Bűnözés–ember–társadalom.* Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest
- Tátrai Zs. – Karácsony Molnár E. (1997):** *Jeles napok, ünnepi szokások.* Planétás Kiadó, Budapest
- Törnudd, P. (1971):** *The Futulity of Searching for Causes of Crime.* Scandinavian Studies in Criminology, 3.
- Ugrehelidze, M. G. (1970):** *Ugolovnaja otvetszennoszty za nyeosztorozsnosztyi.* Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 12.
- Ugrehelidze, M. G. (1976):** *Problema nyeosztorozsnoj vinü v ugolovnom prave.* Mecniereva, Tbiliszi
- Wolf, R. (1999):** *Die Risiken des Risikorechts.* In: **Bora, A. (Hrsg.):** i. m.